

ЭКСПРЭСІЎНЫЯ НАЗВЫ АСОБ ПАВОДЛЕ ЗНЕСНІХ АСАБЛІВАСЦЕЙ І ФІЗІЧНАГА СТАНУ Ў ГАВОРКАХ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Т.А. Грачыха
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

У беларускай дыялектнай мове асобнае месца займае лексіка эмацыянальна-экспрэсіўнага характару, якой у літаратурнай мове звычайна адпавядаюць стылістычна нейтральныя словы. Такія лексемы часцей за ўсё адлюстроўваюць негатыўнае стаўленне жыхароў вёскі да адмоўных бакоў жыцця чалавека ў грамадстве, у тым ліку і ў адносінах да яго паводзін, знешніх і ўнутраных асаблівасцей. Пласт дыялектнай экспрэсіўнай лексікі недастаткова распрацаваны ў беларускім мовазнаўстве.

Мэта нашага даследавання – выявіць спецыфіку эмацыянальна-экспрэсіўных назваў асоб паводле фізічнага стану і знешніх асаблівасцей чалавека ў гаворках Віцебшчыны.

Матэрыял і метады. Крыніцай для даследавання дадзенага пласта дыялектнай лексікі Віцебшчыны паслужылі дыялектныя слоўнікі, на аснове якіх быў сабраны і прааналізаваны рэгіянальны матэрыял [1-4]. Метады даследавання – апісальны і параўнальна-супастаўляльны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Вызначаная лексіка-семантычная група экспрэсіўных назваў-характарыстык чалавека паводле знешніх асаблівасцей і фізічнага стану ў гаворках Віцебшчыны прадстаўлена лексічнымі адзінкамі, адрознымі паводле матывацыі: непрыгожы, брыдкі, з вялікімі вачамі, губамі, галавой, носам, крываногі, кульгавы, высокі, худы, тоўсты, мажны, моцны, здаровы, слабы, хваравіты, глухаваты.

У народзе заўсёды высока цанілі знешне прыгожых і фізічна здаровых людзей. У лексічных адзінках, занатаваных на тэрыторыі Віцебшчыны, выяўляюцца адмоўныя адносіны да чалавека, які не адпавядае народным уяўленням пра знешнюю і фізічную прыгажосць. Такія словы маюць прыкметы абразы, знявагі. Напрыклад, матывацыйная прыкмета 'непрыгожы, брыдкі' адлюстравана ў наступных лексемах: *гáцька* 'брыдкі з выгляду чалавек': *Баба нічога сабе, а за гáцьку выйшла.* (Замачак Чаш.) [1, 149]; *залупля* 'непрыгожы чалавек': *Бегайць к ей нейкі залупля.* (Ляхаўка Дубр.) [1, 202]; *кадзіла* 'непрыгожая, знешне непрывабная жанчына': *Не жонку выбраў, а кадзілу нейкую.* (Смалоўка Гар.) [1, 222]; *шалында* 'непрыгожая, нязграбная дзяўчына': *Верчына дачка такая ўжо шалында.* (Ахрэмаўцы Брасл.) [2, 339].

У лексіка-семантычную мікрагрупу экспрэсіўных назваў асоб паводле такіх вызначальных рыс адметнасцей твару, як вялікая галава, нос, вочы, губы, уваходзяць наступныя лексемы: *галавач* 'чалавек з вялікай галавой': *Нейкі галавач у мужыках у яе.* (Зайцава Арш.) [1, 138]; *насуль, насуля* 'чалавек з вялікім носам': *Такі насуль!* (Мілашова Міёр.); *Насулю такую ў жонкі ўзяў.* (Уна Лёзн.) [2, 53]; *вірлэтка* 'жанчына ці дзяўчына з вялікімі вачыма': *Палюбіў прыгожую вірлэтку.* (Доўгае Глыб.) [1, 121]; *вірлэты* 'лупаты, зіркаты': *У маладосці ў міне малец быў, такі вірлэты і высокі.* (Слабодка Брасл.) [1, 121]; *вылупаі* 'вялікія вочы': *У дзеўкі такія ўжо вылупаі. У каго толькі ўдалася!* (Ахрэмаўцы Брасл.) [1, 132]; *губэль, губэдэр* 'чалавек з вялікімі тоўстымі губамі': *Які ты праціўны губэль!* (Гарбацэвічы Арш.) *Ён такі губэдэр!* (Круткі Паст.) [1, 163]; *грыбаты, грыбасты* 'губаты': *Які гэты маліц некрасівы і дужа грыбаты.* (Сар'я В.-Дзв.); *Грыбастага гэтага мужыка царпець не магу.* (Мікіціха Шум.) [1, 160].

Лексіка-семантычную мікрагрупу назваў асоб з адмоўнай канатацыяй паводле фізічнага стану, адметнасцей канстытуцыі цела чалавека вызначаюць такія семы, як 'вельмі высокі', 'высокі і худы', 'высокі і нязграбны', 'высокі і мажны', 'высокі, але неразумны', 'нізкі'. Так, яркая экспрэсія характэрна для наступных арыгінальных слоў: *байбас, байбіс* 'байбус; высакарослы дарослы чалавек, які паводзіць сябе не па гадах па-дзіцячы': *Такі байбас, а з рабятамі гуляць.* (Сасноўцы Шарк.); *Такі байбіс, а нідзе не працуе.* (Мікалаёва Міёр.) [1, 63]; *басіла* 'мажны і высокі чалавек': *Вымахаў басіла, а розуму – ні грама.* (Макаравічы Докш.) [1, 74]; *гáўбіца* 'высокая дзяўчына': *І ў каго яна такая гáўбіца?* (Мікіціха Шум.) [1, 149]; *гáлда* 'бальшуха, дылда': *Такая гáлда, а ў лялькі гуляе.* (Беразіно Докш.) [3, 461]; *жардагón* 'высокі худы чалавек': *Во жардагón вырас!* (Ноўка Гар.) [1, 188]; *жардзэй* 'вельмі высокі хлопец': *Гэты жардзэй расце не па днях, а па часах.* (Замхава Глыб.) [1, 188]; *калдамэй* 'чалавек высокага росту': *Гэтат калдамэй у дзверы не праходзіць.* (Антонаўка Арш.) [1, 228]; *бóўдзіла* 'высокі, хударлявы і нязграбны чалавек': *Мужык ейный такі ўжо нялоўкі, якраз бóўдзіла.*

(Надазер’е Глыб.) [1, 89]. Для абазначэння невысокага чалавека ў гаворках Віцебшчыны зафіксаваны прыметнік *кару́злы* ‘нізкі, малога росту’: *Сашка табе не пара, куды ён табе, такі кару́злы.* (Мікіціха Шум.) [1, 240].

Экспрэсіўнасць маўлення выяўляецца ў назвах-характарыстыках фізічна моцных і здаровых людзей: *вага́н* ‘здоровы, мажны мужчына’: *Гэткі вага́н, а лянціца робиць.* (Ясева Міёр.) [1, 107]; *гаго́ль* ‘чалавек моцнага целаскладу і вялікай фізічнай сілы; здаравяка’: *Ты б відзіла, які гаго́ль яе мужык стаў.* (Стар Арш.) [1, 136]; *грамі́ра* ‘чалавек моцнага целаскладу і вялікай фізічнай сілы; здаравяка’: *Грамі́ра ўсю работу за адзін міг зробіць.* (Галубава В.-Дзв.) [1, 158]; *загладу́ха* ‘крэпкая, здаровая жанчына’: *Жонка ў яго пекная, добрая загладу́ха.* (Макаравічы Докш.) [1, 197].

Матывацыйныя прыкметы ‘тоўсты, поўны’ адлюстраваны ў наступных лексемах з адмоўнай канатацыяй: *бамбі́за* ‘тоўсты, поўны чалавек’: *Алена як пераехала ў горад, такая бамбі́за стала.* (Дрыгучы Міёр.) [1, 68]; *бэ́бань* ‘тоўсты чалавек’: *Ён ужо стаў як бэ́бань.* (Жукоўшчына Шарк.) [1, 102]; *каду́шка* ‘тоўстая дзяўчына ці жанчына’: *Ого, якую каду́шку сабе ў жонкі ўзяў!* (Міхалінава Лёзн.) [1, 223].

У адносінах да людзей фізічна слабых, з пэўнымі недахопамі і праблемамі здароўя ў гаворках Віцебшчыны адзначаны эмацыянальна-ацэначныя формы са зніжанымі эмоцыямі: *гладамі́ра* ‘чалавек, які дрэнна есць’: *Так ніколі і не направишся, гладамі́ра няшчасны.* (Выгада Сен.) [1, 152]; *кірхэ́кала* ‘хворае дзіця, якое кашляе’: *Куды мне ехаць у горад з гэтым кірхэ́калам?* (Сабалі Чаш.) [1, 251]. Для намінацыі чалавека з дрэнным слыхам у гаворках Віцебшчыны выкарыстоўваюць экспрэсіўныя фанетычныя і словаўтваральныя супрацьстаўленьня адрозненні: *глуша́к, глушма́н, глушме́нь, глушма́нь, глухамáнь, глушні́я, глухня́, глухандзя́* ‘глухі чалавек’: *Мой сусед Сцяпан – глуша́к.* (Задоры Леп.); *Той дзед – глушма́н, гавары грамчэй.* (Празарокі, Глыб.); *Глухамáнь ты! Як ні звалі, так і не пачуў.* (Буды Шарк.); *Дзед твой ні чуіць – глушні́я.* (Белая Ліпа Сен.); *Ты глухандзя́, колькі табе крычаць!* (Гваздова Пол.) [1, 153]. Адмоўную канатацыю набываюць словы з матывацыйнымі прыкметамі ‘крываногі’, ‘кульгавы’. Напрыклад, *кльшавэ́нь, кльшавы́* ‘крываногі чалавек’: *Кльшавень ты! Кльшавы як ідзець – ногі ёлачкай.* (Кураполле Паст.) [4, 483]; *кыві́ндзя, кыву́ля, клыбу́н, клыба́ты* ‘кульгавы чалавек’: *Ён будзіць кыві́ндзя.* (Шарагі Міёр.); *Кыву́ляй ён стаў пасля ранення.* (Пераходцы Леп.) [1, 255]; *Вусцін, мой клыбу́н, зноў недзе соўгаецца.* (Сабалі Чаш.); *Што ты хочаш, ён клыба́ты чалавек.* Круткі Паст. [1, 264].

Заклучэнне. Такім чынам, даследаванне рэгіянальнага фактычнага матэрыялу гаворак Віцебшчыны дазволіла выявіць пласт самабытнай, арыгінальнай дыялектнай лексікі для абазначэння і характарыстыкі чалавека паводле яго знешніх асаблівасцей і фізічнага стану. Прааналізаваныя лексемы вызначаюцца разнастайнасцю эмацыянальна-ацэначных форм, эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю маўлення, адмоўнай канатацыяй, што выяўляецца праз зневажальныя, неадабральныя адносіны да таго, каму яны адрасаваны.

Спіс літаратуры

1. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с.
2. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / А.С. Дзядова (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2014. – Ч. 2. – 358 с.
3. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю. Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т. 2. – 728 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю. Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 3. – 536 с.

РАМОЧНЫЙ ТЕКСТ В СЕМАНТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ГАЗЕТЫ «ВИТЬБИЧИ»: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

А.Н. Деревяго
Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова

Современный мир представляет собой непрерывную сферу коммуникации, которая складывается цепью коммуникативных актов большей и меньшей степени интенсивности. Передача информации и обмен ею, аксиологические поиски и эмотивное воздействие, осуществляемые коммуникантами, определяют в большинстве случаев эффективность общения и обеспечивают реализацию потребности социализации. Публицистический текст